

ДІЕСЛІВНА ТЕРМІНОЛОГІЯ У «ГРАМАТИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» В. СІМОВИЧА ТА ЙОГО СУЧАСНИКІВ

Козелко І.Р.

Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького

Досліджено формування підсистеми дієслова у складі морфологічної термінології кінця XIX поч. XX ст. Виявлено, що термінологія східнослов'янських граматик відіграла значну роль для становлення української граматичної термінології. Поступове засвоєння цих термінів відбито у шкільних та навчальних книгах кінця XIX поч. XX ст. Описано терміни на позначення дієслівних категорій у граматичній праці вченого В. Сімовича, а також здійснено аналіз цих термінів в інших навчально-методичних книгах. З'ясовано, що більшість термінів підсистеми дієслова збереглися до сьогодні, що дозволяє стверджувати про україномовний шлях вироблення цієї термінології.

Ключові слова: термін, морфологічна термінологія, дієслівна терміносистема, дієслівні категорії, В. Сімович.

Постановка проблеми. До формування національного термінотворення відносять системно-структурні та функціональні зв'язки терміносистем різних галузей науки і техніки. На думку Л. О. Пономаренко, існує дві тенденції, що зумовлюють формування національної термінології: намагання створити термінологію, що відрізняється від термінології інших мов – з одного боку, і прагнення до інтернаціоналізації останньої – з іншого [13, с. 3]. Вчений вважає, що доцільним буде враховувати обидві тенденції. Дослідження у цій ділянці науки, з погляду сьогодення, дозволяють активізувати доробок вітчизняних термінотворців, а також сприяти виявленню внутрішньо наукових та внутрішньомовних чинників історичного процесу формування лінгвістичної термінології. Ця терміносистема здавна відзначається своєю багатотомною традицією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливе значення у формуванні підсистеми дієслова у складі морфологічної термінології належить періоду, коли викристалізувалася та започаткувалася ця терміносистема. Пригадаємо далеке XVI–XVII ст. Розвиток власне української мовознавчої термінології починається з появою різного роду граматик XVI ст. [10, с. 40], у яких здійснено перші спроби викладу теорії морфології, формулювання змісту її основних понять та творення перших термінів для їхнього позначення [12, с. 144]. Термінологією східнослов'янських граматик XVI – XVII ст. впродовж наступних періодів користувалися українські мовознавці, створюючи шкільні і наукові граматики української мови. Тож цілком справедливо, що згадані граматики слід вважати першоджерелами становлення української граматичної термінології [19, с. 47].

На думку В. Німчука, у XVIII ст. найбільше нових думок, фактів, спостережень виявлено у граматах церковнослов'янської та живих східнослов'янських мов. У цей час з'являється граMATика української мови О. Павловського (1818), що засвідчила початковий етап розбудови граматичної системи, а з нею і її термінології. Найбільші досягнення у побудові та становленні цієї терміносистеми спостерігаємо в кінці XIX на початку XX ст.

У вітчизняному мовознавстві здійснювалися різні підходи до аналізу морфологічної терміносистеми. Науковець С. Полюга описала період від появи перших слов'янських граматик XVI–XVII ст. кризь призму античної рецепції викладу теорії морфології, формування змісту її основних понять та творення перших термінів. Комплексний системно-структурний опис і лексико-семантичний аналіз української морфологічної термінології XX – початку XXI ст. провела І. Ярошевич.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наш інтерес спрямовано на аналіз морфологічної терміносистеми, а саме її дієслівної терміногрупи, у напрацюваннях науковців кінця XIX поч. XX ст. Всебічні дослідження національних наукових традицій – передумова створення справді синтетичних праць із загальної лінгвістичної історіографії [9, с. 8], чим і зумовлена актуальність цього дослідження. Бо саме ці роботи, зможуть дати краще розуміння розбудови дієслівної терміносистеми у часовому зрізі XIX–XX ст., а також виявити закономірності та процеси, що впливали на кодифікацію дієслівної термінології у джерелах зазначеного періоду.

Мета статті розглянути еволюційний характер дієслова як частини мови, а також варіативність чи/або сталість термінології дієслівних категорій, форм.

Виклад основного матеріалу. Поетапне поглиблення набутих знань про морфологічні, зокрема дієслівні, дефініції спричинили до розвитку лінгвістичної термінології. Широкомасштабна поява українських граматик та навчальних книг кінця XIX початку XX ст. засвідчила тенденцію до зближення номінацій на позначення тих чи інших понять лінгвістичної термінології. Спостерігаємо кілька напрямків, якими йшли науковці, вживаючи морфологічні терміни, зокрема терміни дієслівної терміногрупи: шлях часткового унаслідкування або запозичення окремих морфологічних термінів із видань, які з'явилися на теренах України раніше і вважались авторитетними; або ж переймали досвід іншої лінгвістичної традиції.

Чільне місце у цьому процесі посів невтомний дослідник української мови В. Сімович. Його граMATика, що з'явилась у цей час була прийнята з шаную та повагою, як серед академічного, так і вчительського кіл. Мовне питання потребувало значної кодифікаційної та термінологічної роботи. У науковій розвідці «На теми мови» В. Сімович (1924) зосередив свою увагу на двох пунктах, а саме:

а) колі «москвофільства» наших авторів у сфері – мови;

б) колі своєрідного консерватизму нашої громади в поглядах на все нове, що в нас твориться... [15, с. 3].

Окреслені пункти чітко розписані та проаналізовані, і головним закликом у них було: позбутись не раз неорганічно утвореного слова, форми, фрази [15, с. 4].

Принагідно не оминув В. Сімович своїми заувагами витворення або й заміну поодиноких економічних, географічних, лінгвістичних, військових термінів (*робітний час, робітна година, робітна сила, течиво* – синонім до *рідина; влогovina; доповідь, доповідач; виховник, виховниця, виховничий*). Науковець висловив сподівання, що вони, може,

зроблять своє, а, коли й не приймуться, то хоч приневолять нас задуматися над уживаними ... неукраїнських, запозичених або дуже невдало утворених термінів [15, с. 45], які зазвичай, потрапили у склад української мови «перецідженими кризь московський друшляк».

Пристойний пласт наукової лексики, яку відносимо до лінгвістичної термінології, містить «Грамматика української мови» В. Сімовича. Автор не був основоположником у цій справі, проте проглядається його задум, що розкривається у поданні матеріалу. Для термінологічного почерку науковця властива варіативність термінів, що простежено на прикладах із фонетики, синтаксису.

У статті розглянемо морфологічну термінологію цієї праці та зокрема термінологію дієслова, що дозволить дійти певних висновків. Дієслово у граматиці належить до *відмінної частини мови*, граматичного розділу «Слова». «Дієслова, за В. Сімовичем, слова, що кажуть, що хто діє, що з ким дієть ся, розділяють ся за своїм значінням на декілька відділів, і то відповідно до того: а) що з дійством робить ся, які відносини в дійстві, б) як довго тягнеть ся дійство, чи закінчило ся, чи триває та в) яка вага дієслова, чи висказує воно саме по собі дійство, чи стає в допомогу другому дієслову, щоб дійство докладніше пояснити» [14, с. 241]. Відповідно до схарактеризованих ознак у праці виділено три групи дієслів. Перша – «щодо роду дійства»: *перехідні і неперехідні дієслова, зворотні* – це таке дієслово, коли дійство звертає ся на того, хто його виконує [14, с. 241], *заіменникові або загальні дієслова* – це такі дієслова, що мають при собі заіменник «ся» й без нього ніколи не можуть обійти ся, бо тільки вкупі зі «ся» вони визначають, що хто робить, або що з ким робить ся, *обопільні* – ці дієслова показують на спільну роботу з кимось другим, виявляють щось таке, що разом із кількома предметами дієть ся [14, с. 242]. Другу групу названо «щодо тривання (вид) дійства». Сюди автор відносить *недоконані і доконані дієслова*. *Недоконані дієслова* в залежності від відтінків бувають: *започинові дієслова* позначають *недоконане дійство, що-тільки починаєть ся; протягові дієслова* – це дієслівний термін, який пояснює *дійство, що тягнеть ся на протягу якогось часу, триває; наворотові дієслова*, бо *наворотами повторяєть ся* [14, с. 243]. Третя група вміщує поняття «щодо ваги дієслова»: *самостійні дієслова, помічні дієслова, способові дієслова*. Також автор розглядає дієслова за способом їх творення і подає такі терміни: *дієслівні наростки, безнаросткові дієслова, дієслівні приростки, віддієслівні словотвори*; виведено окремі спостереження щодо структури дієслівних термінів: *прости (незложені, суцільні) форми дієслів*, бо творять ся від *двох пнів* [14, с. 254] та *зложені дієслівні форми*.

Докладно В. Сімович розглянув і категорії дієслова. «Найважливіша річ, – писав науковець, – особи й часи» [14, с. 250]. Проте вчений розглянув не тільки ці категорії. Виявлено терміни на позначення категорій дієслова: *особа (перша, друга, третя); час – теперішній час, минулий час, давноминулий час, будучий час або прийдешний час, новий минулий час; вид* поділяється на *недоконаний і доконаний; способи* висказу: *дійсний спосіб або прямиий, наказовий спосіб*, також за доповненнями автора, цей спосіб звуть іще й *волевий або бажальний спосіб, можливиий спосіб або умовний*. На нашу думку, *наказовий, волевий або бажальний спосіб* отримав не зовсім доречне варіативне термінування, бо викликає певні суперечності у розумінні; *стан* представлено як *діяльний і страждальний; у відміні* автор пра-

ці розглядає *громади*, що є особливими підвидами, які загалом характеризують відміни. Тут знаходимо: *I. громада, II. громада, III. громада*. Іще одним цікавим авторським терміном є *спиритостковані дієслова*, що позначає різні дієслівні форми у сполученні, наприклад з «бути» (*забути, відбути, пробути, прибути...*), «істи» (*заісти, вісти ся, обісти ся і т.д.*), *дати (віддати, продати і т.д.)* [14, с. 312-313]. Зауважимо, що цей термін І. Нечуй-Левицький називає *спомагальне дієслов бути (бути)*.

Багато уваги автор приділив таким дієслівним терміноодинацям: *перша відміна дієслів («е» – відміна)* – обіймає всі дієслова, які в 3. ос. одн. виявляють закінчення: «-е» (після голосівок: «-е»), у 3. ос. множ. закінч.: «-уть» (після голосівок: «-ють») [14, с. 286]; окремо аналізується *друга відміна дієслів («и» – відміна)*, що обіймає всі дієслова, які в 3. ос. одн. мають закінчення *-ить* (після голосівок *-ить*), у 3. ос. множ. *-ять* (*-ать*) [14, с. 305]; *третья відміна або відміна без звязкового звука* [14, с. 284] виявляє в 1. ос. одн. закінчення: *-м*, у 3. ос. одн.: *-ть*, у 3. ос. множ.: *-ять* або *-уть* (сюди належать тільки чотири слова *бути, дати, істи, оповісти*) [14, с. 310]. Залежно від того, чи «оба пні (дієіменника й теперішнього часу) рівні, чи ні, ця відміна поділяєть ся на дві громади»: *голосівкова, шелестівкова, громада нерівнопнева: голосівкова, мішана* [14, с. 286], а також зафіксовано їх термінологічні підвиди *нерівнопнева голосівкова громада «е», нерівнопнева мішана громада «е», громада мішана тверда, нерівнопнева мішана тверда громада, громада мішана мняка*.

Форми дієслова, які з авторського контексту належать до не змінних, науковець зіставляє із іменником, прикметником, прислівником, бо мають прикмети, такі ж як і ці частини мови – *дієіменник, дієприкметник, дієприслівник*, де *дієіменник* у сучасному розумінні – *інфінітив*, а *дієприкметник*, *дієприслівник* маємо без змін.

Відчувається системний підхід автора до укладання граматики, що виявляється у його змісті та обсязі. Простежується чітка послідовність аналізованого матеріалу. Підмітимо морально-етичну спрямованість праці, оскільки великий акцент у ній зроблено на здобутках письменницької діяльності, про що свідчать постійні покликання на твори письменників всієї України. Такий чинник дозволяв розвивати мислення читача, пробуджувати його інтерес до українського слова, його культури та історії.

Дієслово як *відмінна частина мови* описується у всіх працях. Однак ми не натрапляємо на однотипні найменування розділу, оскільки шляхи уніфікації щодо лінгвістичної термінології лише накресливались. Отже, науковці Г. Шерстюк (1907) та О. Курило (1917) цю частину граматики називають «*Частини мови*», у В. Коцовського й І. Огоновського (1912) – це «*Наука про відмінюванє слів*», підтримуючи церковно-слов'янську традицію у граматиці І. Нечуй-Левицького (1913) знаходимо «*Етимологія*», С. Смаль-Стоцький й Ф. Гартнер (1914) подають заголовки: «*Відмінюванє*», у В. Сімовича (1919) маємо назву «*Слова*», і тільки у П. Горецького, І. Шаля (1926) назва збігається із сучасним терміном «*Морфологія*». Вважаємо, що термінологічні варіанти цього мовознавчого розділу були цілком аргументованими, бо витримували різноманітні впливи, як наукових поглядів, так і часу.

Розглянемо лінгвістичну термінологію на прикладі термінів дієслівної підгрупи. За трактуванням В. Коцовського, І. Огоновського, *дієслова* – служать до означення дійства, отже означають, що якась особа або річ щось діє (робить), або що з нею щось діє

ся, на пр.: *бігаю, кидаю, живу, бою ся...* [5, с. 17]. Мовознавець **І. Нечуй-Левицький** писав, що дієсловом зветься частка мови, котра означає діяння животних чи живих предметів, або яке-небудь становище, в котрому знаходяться неживі предмети [8, с. 60]. З точки зору **Г. Шерстюка**, частина мови, котра визначає, що хто діє, — зветься *дієсловом*. На думку **О. Курило**, частина мови, що показує, що хто робить, або що з ким робиться, зветься *дієсловом* [6, с. 43]. Отже, провідною є думка, що дієслово позначає або показує дію, яку виконує особа, або дію, яка здійснюється над особою.

Простежмо, які терміни на позначення дієслівних категорій науковці виокремлювали у своїх працях. Дієслово виділяється складною системою форм, об'єднаних у парадигмі дієслівної лексики. До складу цієї парадигми входять форми *виду, стану, способу, особи, числа, роду*, а також *інфінітив, дієприкметник і дієприслівник* [17, с. 362].

Провідною ознакою дієвідмінювання є зміна за особами [1, с. 168]. У навчально-методичних підручниках кінця XIX поч. XX ст. зафіксовано цю категорію, проте неоднаковою є її кількісна структура та термінологічне означення. У «Початковій граматиці української мови» **О. Курило** є лише *перша особа і друга особа*; науковці **Г. Шерстюк** та **В. Коцовський, І. Огоновський** подають три особи: *перша особа, друга особа, третя особа*. У **І. Нечуя-Левицького** знаходимо оригінальну назву терміна *особа – особість*, подано *першу особість, другу особість, третю особість*.

Категорія особи тісно пов'язана з граматичними категоріями способу дії, часу, числа [3, с. 209].

Термін *спосіб* дієслова у граматичному описі вперше запровадив **М. Смотрицький** у 1619 р. До того живився термін «чин». Науковець **Горпинич В. О.** дотримується думки, що цей термін українська граMATика скальчувала з латинської назви (*modus agenda – спосіб дії*) [3, с. 192]. *Спосіб*, як дієслівна категорія у роботі **О. Курило** представлений тільки в одній термінологічній формі – *вольовий спосіб*. Це форма дієслова, що означає волю, щоби щось робилося [6, с. 45]. У **Г. Шерстюка, В. Коцовського, І. Огоновського** знаходимо уже три способи. Тут є *прямий спосіб, можливий спосіб, приказовий спосіб; спосіб прямий, спосіб приказовий, спосіб можливий*. Автор «Граматики українського язика» **І. Нечуй-Левицький** зафіксував такі термінологічні найменування *способів діяння: часовий спосіб* показує на час діяння, *загадувальний спосіб* показує на загадування кому-небудь якогось діяння, або на прохання, направляє або до однієї особи, бо до гурту: *роби, робімо, ходім, робіть, читай! кинь!, умовний спосіб* [8, с. 65], або ще автор називає його *сослагальний* [8, с. 72], який відповідає сучасному терміну *умовного способу* і його розумінню, *необзначений спосіб* дієслівів не показує ні часу, ні особи діяння: *читать, орати, сподіваться, пекти*. Вчений доповнює, що це просте назвище або ймення кожного діяння, кожної роботи, або становища предметів [8, с. 66].

Часова парадигма неоднозначно трактувалась, як у термінологічному, так і структурному плані у навчальних посібниках. У «Початковій граматиці української мови» **О. Курило** фіксуємо *теперішній час, минулий час, передминулий час* показує чинність (хотів був), що її виконано перед другою минулою чинністю (згодивсь) та *прийдучий час*. Науковець **Г. Шерстюк** також виокремлював чотири форми часу, які згідно із власним термінологічним маркуванням називає *теперішній час, будучий час, минулий час, давноминулий час*. У праці **І. Нечуя-**

Левицького – *теперішній час, минулий час, давноминулий час, будучий час*. Але у «Методичній граматиці руської мови» **В. Коцовського, І. Огоновського** виділено *теперішній, минулий, будучий часи*. Далі читаємо, що «в часі минулому дійство є трояке: минувшє недоконанє, минувшє доконанє, давноминувшє; в часі будучім недоконанє і доконанє» [5, с. 48].

Термін *число* представлений такими термінологічними варіантами: *однина і множина* (в **О. Курило**); *одиничне і многе число* (у **Г. Шерстюка**); *одиничне (однина), многе (множина)* (у **В. Коцовського, І. Огоновського**); *подинче число, множенствє число* (в **І. Нечуя-Левицького**).

На початку XX ст. не був сталим термін на позначення *дієвідміни*. Переважно науковці цей термін називали *відміна*, виділяли дві, а подекуди зустрічаються й три відміни. Спостерігаємо, що **О. Курило, Г. Шерстюк** подають дві відміни дієслова – *першу і другу*. *Спряжіння дієслівів*, за **І. Нечуєм-Левицьким**, пояснює сучасний термін *дієвідмінювання*, де існують *перше спряження, друге спряження*. Дослідниця **Н. Москаленко** вважає невдалою спробу **І. Нечуя-Левицького** просто «українізувати» українськими закінченнями старі терміни: *склоніння, спряжіння* [7, с. 147].

Частини мови сутність дієслова пов'язують насамперед з тим, що слова відповідного лексико-граматичного класу мають значення дії або стану [17, с. 360].

Наголосимо, що *стан* дієслова частково аналізували укладачі підручників та граматики. У **В. Коцовського, І. Огоновського** стан розглядається під терміном *вид* у двох формах *діяльний вид, страдальний вид*, натомість мовознавець **Г. Шерстюк** згадує тільки про *страдальні дієслова*, проте термін *стан* зовсім не виділяється. І більш детальному опису піддано *залоги* (сучасний термін *стан*) у **І. Нечуя-Левицького**. Тут є *п'ять залогів: діяльний* (обзначає таку дію, котра переходить од діючого предмета на інчий предмет, на другу річ, і ймення цієї речі або предмета ставляється доконче в винувальнім падіжі на питання кого? що?), *страдальний* (показує, що головний предмет в реченні сам не діє, а приймає діяння, або вплив і залежність од інших предметів, котрі дають йому яке-небудь становище), *середній* (показує неперехідне діяння й роботу, котра не переходить на другий предмет, а зостається в самому діючому предметі), *обопільний* (обзначає діяння спільне для двох предметів як для людей, так і інших предметів, і після його ставляється орудний падіж), *загальний* (кінчається на *ся*, але як одкинуть *ся*, то в такій формі дієслов у мові зовсім не вживається: *боятися, надіятися*) і *вертальний* (обзначає таке діяння, котре починається од одного предмета й вертається назад на його самого) [8, с. 64-65].

Науковець **М. Плющ** категорію *виду* вважає основною граматичною категорією дієслова. Видові значення, основу яких становлять поняття внутрішньої межі дії, вказують на її результативність/нерезультативність, тривалість/обмеженість, завершеність/незавершеність [11, с. 221].

Представники кінця XIX поч. XX ст. активно почали вводити до структури українського дієслова терміни кореляційної пари *доконаний, недоконаний види дієслова* **Г. Шерстюк, О. Курило, В. Коцовський, І. Огоновський**.

Своєю термінологічною оригінальністю відзначився **І. Нечуй-Левицький**. Дослідник багато уваги приділив дослідженню *виду*. На думку вченого, *види показують, як дового тягнеться час діяння предметів, чи воно скінчилось, чи ні, й показують про-*

тягання часу якого небудь діяння або станович предметів [8, с. 62]. Звідси маємо прозору мотивацію цих термінів. За І. Нечуєм-Левицьким, дієслова мають чотири види *скінчений і нескінчений, много-разний і одноразний* [8, с. 62]. До вида скінченого належаться ще два види: **многоразний і одноразний**, перший означає діяння предметів, котре бувало або траплялось часто, по кільки раз. Дієслово цього вида мають дві приставки с початку – **попо-**: *попоходить, я попоробив, попоісти* [8, с. 63]. Цікавою видається думка, висловлена науковцем, про дієслівні терміни *доконаний і недоконаний види* дієслова, які послідовно використовують його сучасники: «назвища в граматицях видів: доконаний, недоконаний (совершенный, несовершенный вид) мають зовсім инче значіння: *конать, конання* мають значіння – мучиться в передсмертних муках, вмірання в муках. Слово *доканать* значить: подоліти, подужать кого (осилить кого): аж світом мене доканав сон (Словарь Грінч.), довести кого або що до краю, занастить кого, запугубить: я тебе таки доканаю колись. Доконаний має значіння: померший в муках конання. І як висновок, пише І. Нечуй-Левицький, – виходе, що дієслова бувають *помершого й непомершого вида*» [8, с. 62].

Термін *перехідне дієслово* вперше використали у своїх працях **С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер** (1893) [4, с. 5]. Також ужили у своїх роботах терміни *перехідні дієслова, неперехідні дієслова* **Г. Шерстюк, В. Коцовський, І. Огоновський**. Поряд із В. Сімовичем мовознавець **Г. Шерстюк** подавав дієслівні терміни *обопільні дієслова, зворотні дієслова* із тим самим їхнім значенням. В. Коцовський, І. Огоновський термін *зворотні дієслова* аналізують за тим принципом, що й попередники. Вчені разом із В. Сімовичем розглядають інший дієслівний термін *заїменникові дієслова*, і як його підвид представлено термін *імена дієсловові* [5, с. 51].

Сучасні дослідники до категорії аспектуальності відносять всі без винятку дієслівні утворення: особові дієслова, дієприкметник, дієприслівник, інфінітив і предикативні форми на **-но, -то** [1, с. 191]. Простежимо опис цих термінологічних категорій дієслова у навчальних книгах кінця ХІХ поч. ХХ ст. Неоднозначне термінологічне найменування спостерігаємо у цих працях. Дослідник **Г. Шерстюк** подає терміни, що характеризують дієприкметник та дієприслівник як *дієприложник та дієнарічник*. Вчений окремо не виділяє *стан* як категорію дієслова, проте зазначає про *дієприложники діяльні, дієприложники страдалні*. Вчена **О. Курило** визначала дві форми дієслова. Форми дієслова, що мають закінчення **-ний, -на, -не, -тий, -та, -те**, звуться *причасниками-прикметниками* [6, с. 51]. Форми дієслова, що не відмінюються і відповідають на питання коли? як?, звуться *причасниками-прислівниками* [6, с. 54]. **І. Нечуй-Левицький** на означення *дієприкметника* подає термін *причасники*, а *дієприслівник* названо як *дієприкметники*

[8, с. 67], також розглядає вчений *безособові дієслова* [8, с. 97]. Причасники мають залоги *діяльний, середній і страждальний* [8, с. 67]. Наслідуючи західноукраїнську лінію вироблення української народної термінології **В. Коцовський, І. Огоновський** визначають *дієменник, дієприкметник*, (є 2 типи дієприкметника *діяльний і страждальний*), *дієприслівник, неособові дієслова*. Термін *дієменник* у лінгвістичній літературі замінено на інфінітив.

Не обійшов своєю увагою І. Нечуй-Левицький і структуру дієслова, яку позначає термінами *основа дієсловів* [8, с. 75], *дієслівна прикмета* – буква, що стоїть перед закінченням – *ть, ти* [8, с. 76]. Віддієслівні іменники відповідають його термінові *оддієслівні ймення предметні* [8, с. 81].

Пізніше в часі з'явилась «Українська мова: практично-теоретичний курс: підручник для вищих шкіл» (1926) **П. Горецького, І. Шаля**. Розділ граматики, якому відводилось місце для аналізу морфологічних особливостей української мови тут названо «Морфологією». Оскільки у праці виділено тільки дві частини, то в аналізованому розділі «Морфологія» зустрічаємо сукупність морфемних, синтаксичних та морфологічних термінів. Термінів дієслівної підгрупи налічується тут чимала кількість: **число**: *однина, множина*; **час**: *теперішній час, минулий час, прийдешній час, передминулий час*, у минулому часі були такі різновиди цього терміна: *умовний минулий час, умовний передминулий час*; **способи**: *спосіб дійсний, спосіб умовний, спосіб вольовий, здійснений спосіб, умовний спосіб дієслова, вольовий спосіб дієслова*; **дієзміна**: іх було дві – *перша дієзміна, друга дієзміна*, а також згадується про *архаїчну (давню) дієзміну*; **вид**: *недоконаний і доконаний*; **родів** три – *чоловічий рід, жіночий рід і середній рід*. Спроба уникнути непотрібної синонімічності була в «Грамматичній термінології» 1917 р.: для назв дієвідміни пропонувався термін *дієзміна* [7, с. 147-148]. Як бачимо, цей термін фіксується лише у підручнику П. Горецького, І. Шаля. Щодо форм дієслова, то йдеться лише про *неозначену дієслівну форму*, за структурою *проста форма і зложена форма*; подають автори і диференціацію термінів у **закінченнях**: *особові закінчення і родові закінчення*.

Висновки і пропозиції. Велика цінність цих праць виявляється не тільки у тому, що вони стали основою для закріплення лінгвістичної термінології і збереження її до нашого часу, а й розкриває велику прихильність та небайдужість до формування власної української лінгвістичної термінології, а саме на позначення дієслівної терміногрупи, що й підтвердило індивідуальний шлях вироблення, який властивий власне українській термінології. Як бачимо, попри велике число дієслівних термінів виявляється їх висока адаптаційна роль у кодифікаційно-термінологічному процесі, бо переважна більшість введена до наукового мововжитку. Опрацьовані мовознавцями категорії у дієслівній структурі лягли в основу сучасної граматичної теорії цієї системи.

Список літератури:

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.
2. Горецький П., Шаля І. Українська мова: практично-теоретичний курс: підручник для вищих шкіл. – Київ: Книгоспілка, 1926. – 208 с.
3. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: ВЦ «Академія», 2004. – 336 с.
4. Заневич О. С. Перехідні та неперехідні дієслова в пам'ятках української мови ХVІ – І половини ХVІІ ст.: автореф. дис. канд. філол. наук. – Львів, 2011. – 22 с.
5. Коцовський В., Огоновський І. Методична граматики руської мови. – Львів, 1912. – 98 с.
6. Курило О. Початкова граматику української мови. – Київ: Друкарня Т-во Криниця, 1917. – 63 с.

7. Москаленко Н. Нарис історії української граматичної термінології. – Київ: Рад. школа, 1959. – 224 с.
8. Нечуй-Левіцький І. Грамматика українського языка, ч. I. – К.: Друкарня Другої Артїлі, 1913. – 164 с.
9. Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV–XVII ст. – К.: Наукова думка, 1985. – 224 с.
10. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. – Львів, 1994. – 216 с.
11. Плющ М. Я. Грамматика української мови: У 2 ч. Ч. 1. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: Підручник. – К.: Вища шк., 2005. – 286 с.
12. Полюга С. Джерела становлення української морфологічної термінології // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2014. – № 791. – С. 143–146.
13. Пономаренко Л. О. Шляхи формування української термінології // Проблеми становлення української термінології: Науково-методичні матеріали / За ред. проф. Л. О. Пономаренко. – Житомир: ЖНУРЕ ППО, 1993. – Вип. 7 – 116 с.
14. Сімович В. Грамматика української мови. – Ляйпціг, 1919. – 584 с.
15. Сімович В. На теми мови. – Прага. – Берлін: Видавництво «Нова Україна», 1924. – 45 с.
16. Смоль-Стоцький С., Гартнер Ф. Грамматика руської мови. – Відень, 1914. – 202 с.
17. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 3-те вид., допов. – К.: Вища шк., 2002. – 439 с.
18. Шерстюк Г. Коротка українська граматика для школи, ч. I, Полтава, 1907. – 56 с.
19. Ярошевич І. Становлення й кодифікація української морфологічної термінології // Українська мова, 2010, № 3. – С. 44–54.

Козелко І.Р.

Львовский национальный медицинский университет имени Даниила Галицкого

ГЛАГОЛЬНАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ В «ГРАММАТИКЕ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА» В. СИМОВЫЧА И ЕГО СОВРЕМЕННОКОВ

Аннотация

Исследовано формирование подсистемы глагола в составе морфологической терминологии конца XIX нач. XX в. Выявлено, что терминология восточнославянских грамматик сыграла значительную роль для становления украинской грамматической терминологии. Постепенное усвоение этих терминов находят отражение в школьных и учебных книгах конца XIX нач. XX в. Описаны термины для обозначения глагольных категорий в грамматическом труде ученого В. Симовича, а также проведен анализ этих терминов в других учебно-методических книгах. Выяснено, что большинство терминов подсистемы глагола сохранились до сих пор, что позволяет утверждать о украиноязычном пути выработки этой терминологии.

Ключевые слова: термин, морфологическая терминология, глагольная терминосистема, глагольные категории, В. Симович.

Kozelko I.R.

Danylo Halytsky Lviv National Medical University

VERBAL TERMINOLOGY IN «GRAMMAR OF UKRAINIAN LANGUAGE» OF V. SIMOVYCH AND HIS CONTEMPORARIES

Summary

The formation of verbal subsystem is investigated as a part of morphological terminology in the end of XIX – beginner of XX century. It is revealed that terminology of East Slavic grammars played a considerable role for becoming of Ukrainian grammatical terminology. The gradual mastering of these terms is reflected in the school and educational books of the end of XIX – beginner of XX century. In grammar book of scientist V. Simovych the terms that denoting verbal categories are described, an attempt was made to analyze these terms in other educational and methodical books. It was found that most of terms of verbal subsystem are preserved until today, it allows to state a Ukrainian way of making this terminology.

Keywords: term, morphological terminology, verbal terminology system, verbal categories, V. Simovych.